

Teofil Lorkiewicz (1885 - 1944)

Dyrektor Teofil Lorkiewicz

(1885–1944)¹

Teofil Lorkiewicz urodził się w Pobiedziskach w 1885 roku. Po ukończeniu gimnazjum w Gnieźnie podjął w 1907 roku studia w Akademii Leśnej w Tharandcie, które ukończył w 1910 roku. Praktyczną naukę zawodu rozpoczął w lasach prywatnych w Czarniejewie, a w odrodzonej po I wojnie światowej Polsce organizował Dyрекję Lasów Państwowych w Gdańsku i kierował nią. W 1924 roku objął stanowisko dyrektora Dyrekcji Lasów Państwowych w Toruniu, a w 1932 roku przeniósł się na analogiczne stanowisko do Poznania. Po najeździe niemieckim na Polskę w 1939 r. ewakuował się do Warszawy, gdzie w latach 1940–1944 kierował pracami konspiracyjnej administracji leśnej w strukturze Delegatury Rządu na Kraj. Zginął w niewyjaśnionych okolicznościach w trzecim dniu powstania warszawskiego, a miejsce jego pochówku pozostaje nieznane.

WSTĘP

Teofil Lorkiewicz nie jest postacią nieznaną. Z dostępnych materiałów wynika, że jego pierwszy biogram sporządził Chociłowski (1967). Korzystał on m.in. z niepublikowanego maszynopisu Feliksa Soboczyńskiego pt. *Teofil Lorkiewicz („Sosnowski”) – szef leśnictwa w czasie okupacji hitlerowskiej w Polsce*. Tekst Soboczyńskiego był odpowiedzią (jedną z 261) na ankietę rozpisaną przez Polskie Towarzystwo Leśne w latach 1963–1964 na temat dziejów polskiego leśnictwa w latach okupacji niemieckiej podczas II wojny światowej i powoływali się na nią także inni współautorzy zbiorowego opracowania pt. *Leśnictwo polskie w okresie drugiej wojny światowej*, wydane w 1967 roku staraniem Polskiego Towarzystwa Leśnego.

Kolejny biogram Lorkiewicza opracował Sierotwiński (1972) dla *Polskiego Słownika Biograficznego*, korzystając ze wspomnianych wyżej tekstów oraz informacji od wdowy – Ireny Lorkiewiczowej. Wiadomości zawarte w biogramach Chociłowskiego i Sierotwińskiego powtarzali później autorzy kolejnych opracowań: Pachelska (2001), Borczyński (2006) oraz Borczyński i Sztuka (2007), przy czym Borczyński (2006) połączył życiorys Lorkiewicza z opisem działalności konspiracyjnej Rady Głównej Leśnictwa.

Publikowane wcześniej informacje znalazły się również w życiorysie Lorkiewicza opublikowanym na łamach toruńskich „Nowości” (Przybyszewski 2007). Autor ten uzupełniał później kolejne wersje życiorysu o nowe dane, odnoszące się przede wszystkim do okresu 1924–1932, kiedy Lorkiewicz pełnił funkcję dyrektora

Dyrekcji Lasów Państwowych w Toruniu. Kilka danych o działalności Lorkiewicza w okresie toruńskim dorzuciła do jego biografii także Pomerence (2010).

Niniejszy szkic biograficzny odwołuje się oczywiście do wyżej wymienionych autorów, uzupełniając życiorys Teofila Lorkiewicza o wyniki nowych poszukiwań archiwalnych oraz komentując niektóre wcześniejsze ustalenia.

LATA MŁODZIEŃCZE

Teofil Lorkiewicz urodził się 1 marca 1885 roku w Pobiedziskach, w rodzinie mistrza krawieckiego Juliana i Anny z Kuczyków (Panowicz 2006); wspomniany wyżej Chociłowski (1967) błędnie podaje rok urodzenia 1886. Po ukończeniu szkoły ludowej w Pobiedziskach Teofil rozpoczął naukę w pruskim gimnazjum w Gnieźnie. Należał do grupy uzdolnionej młodzieży, której kształcenie wspierało polskie Towarzystwo Pomocy Naukowej im. Karola Marcinkowskiego dla Młodzieży Wielkiego Księstwa Poznańskiego. Lorkiewicz jako gimnazjalista otrzymywał stypendium tego Towarzystwa w latach 1903 i 1904 (*Wykaz stypendyatów...* 1905).

W 1903 roku znalazł się w grupie 12 uczniów (był wśród nich również późniejszy wybitny polski archeolog prof. Józef Kostrzewski), którzy po dekonspiracji Towarzystwa Tomasza Zana i procesach sądowych jego członków reaktywowali potajemnie działalność Towarzystwa, w ramach którego prowadzili w konspiracji szeroko zakrojoną, wielokierunkową pracę samokształceniową. W 1906 roku na skutek denuncjacji jednego z kolegów (Kostrzewski 1970), również działalność reaktywowanego koła Towarzystwa została zdekonspirowana, a niektórzy z jego członków, w tym Teofil Lorkiewicz, zostali relegowani ze szkoły. W związku z tym faktem Lorkiewicz nie uzyskał matury (Panowicz 2006), co potwierdził także dr Maciej Borczyński.

STUDIA I POCZĄTKI PRACY ZAWODOWEJ

Brak matury nie przeszkodził Lorkiewiczowi w zapisaniu się na studia w Akademii Leśnej w Tharandcie, bowiem w owym czasie uczelnia ta nie wymagała świadectwa dojrzałości. Studia odbywał od października 1907 roku do marca 1910 roku (Lochmann, Lochmann 2011, Chałupka, Modrzyński 2012). Nieco inny okres studiów – lata 1906–1910 – podaje w swym opracowaniu Brzozowski (1989). W czasie studiów Lorkiewicz nadal otrzymywał stypendium Towarzystwa Pomocy Naukowej (*Wykaz stypendyatów...* 1908, 1909, 1910). Łącznie w ciągu 2 lat gimnazjalnych i 3 lat studiów Lorkiewicz otrzymał 1190 marek wsparcia. W Tharandcie kontynuował działalność w tajnym Towarzystwie Tomasza Zana (Panowicz 2006).

Po ukończeniu studiów odbył praktykę w lasach ordynacji czerniejewskiej Skórzewskich (Panowicz 2006). W 1911 roku ożenił się z Marią z Kanteckich, po-

chodzącą z Czarniejewa. Po odbyciu praktyki przeniósł się do zaboru rosyjskiego, gdzie podjął pracę w Chlewiskach koło Szydłowca, w lasach dóbr Platerów. Wobec zbliżającej się wojny, jako poddany pruski zagrożony internowaniem, Lorkiewicz wrócił do Wielkiego Księstwa Poznańskiego, gdzie objął stanowisko nadleśniczego w lasach ordynacji kwileckiej (Chociłowski 1967).

Prawdopodobnie wkrótce po objęciu tej posady wstąpił do Towarzystwa Leśnego w Wielkim Księstwie Poznańskim, bowiem dwa lata później, w 1916 roku, jego podpis pojawia się wśród innych na dyplomie gratulacyjnym wręczonym Józefowi Rivolemu dla uczczenia 50-lecia jego pracy dla Wydziału Leśnego Centralnego Towarzystwa Gospodarczego i Towarzystwa Leśnego. O aktywnym zaangażowaniu Lorkiewicza w prace Towarzystwa świadczy także fakt powierzenia mu funkcji sekretarza zarządu na posiedzeniu w dniu 21 stycznia 1918 roku. Jak się później okazało, był to ostatni skład zarządu Towarzystwa Leśnego w Wielkim Księstwie Poznańskim, które praktycznie zaprzestało swej działalności po zebraniu w dniu 21 października 1918 roku (Chałupka 2017).

KWESTIA UDZIAŁU W POWSTANIU WIELKOPOLSKIM

Wszyscy wymieni wyżej biografowie Teofila Lorkiewicza piszą o jego czynnym udziale w powstaniu wielkopolskim, chociaż są to bardzo ogólnikowe stwierdzenia typu: „Gdy wybuchło powstanie wielkopolskie, wziął w nim czynny udział” (Pano-wicz 2006), „... Powstanie Wielkopolskie, w którym Lorkiewicz brał udział na swoim odcinku...” (Borczyński, Sztuka 2007), „Po wybuchu Powstania Wielkopolskiego czynnie w nim uczestniczył” (Przybyszewski 2010, 2015). Jak dotąd, nie udało się jednak tych informacji zweryfikować i potwierdzić danymi archiwalnymi. Niewykluczone, że w tej sprawie doszło do pewnego nieporozumienia i prawdopodobnie pomyłono Teofila Lorkiewicza z inną osobą o tym samym imieniu i nazwisku. W 2009 roku opublikowano listę powstańców, mieszkańców Sierakowa i okolic. Na liście tej znalazło się dwóch Lorkiewiczów: Józef oraz Teofil. Ten drugi powstaniec urodził się jednak w 1891 roku i zmarł w 1963 roku w Sierakowie (J.T.Ł. 2009). Mieszkał on w Sierakowie już w 1913 r., na co wskazuje informacja o jego udziale w gronie członków założycieli Koła Śpiewaczego im. Bolesława Dembińskiego w tym mieście (J.T.Ł. 2011).

Dr inż. Maciej Borczyński twierdzi, że Teofil Lorkiewicz nie brał czynnego udziału w powstaniu wielkopolskim, a prawdopodobnie pracował w tym czasie w biurze Naczelnej Rady Ludowej.

PIERWSZE LATA W NIEPODLEGŁEJ RZECZYPOSPOLITEJ

W ordynacji kwileckiej Lorkiewicz pracował przypuszczalnie do 1919 roku, bowiem w tym roku, po zwycięskim powstaniu wielkopolskim, pojawia się w Sierakowie, gdzie przejmuje z rąk niemieckich nadleśnictwo (Chociłowski 1967, Pachelska

2001, Borczyński 2006). Jako nadleśniczy 4 stycznia 1920 roku kieruje do Wydziału Leśnictwa Województwa Poznańskiego raport na temat pogłosek o nadmiernym wycinaniu lasu przez Niemców w okolicach Międzychodu.

31 stycznia 1920 roku zarządzeniem Władysława Seydy, ministra byłej dzielnicy pruskiej, powołano cztery dyrekcje lasów państwowych: w Bydgoszczy, Gdańsku, Poznaniu i Toruniu (Gulczyński 2015). Pierwszym dyrektorem i organizatorem dyrekcji gdańskiej mianowany został Teofil Lorkiewicz (Przybyszewski 2010, 2015). W styczniu 1920 roku, po wejściu w życie postanowień Traktatu Wersalskiego, Gdańsk został wydzielony z terytorium Rzeszy Niemieckiej, a 15 listopada tegoż roku utworzono formalnie Wolne Miasto Gdańsk. Wówczas to Lorkiewicz przeprowadził rozgraniczenie lasów między Rzeczpospolitą Polską a Wolnym Miastem Gdańsk (Przybyszewski 2010). Zmiana statusu polityczno-prawnego Gdańska postawiła także kwestię zmiany lokalizacji Dyrekcji Lasów Państwowych. Rozważano dwa miasta: Wejherowo i Tczew, ostatecznie jednak we wrześniu 1922 roku władze polskie zdecydowały o przeniesieniu siedziby gdańskiej Dyrekcji Lasów Państwowych do Torunia. Kierownictwo dyrekcji gdańskiej powierzono dyrektorowi DLP w Toruniu Ludwikowi Waclawikowi, przy czym dyrekcja gdańska zachowała, choć nie na długo, pełną odrębność organizacyjną (Pomerence 2010, Pomerence, Chrzastowski 2015).

Nie wiadomo, czy Lorkiewicz był dyrektorem DLP w Gdańsku do czasu jej przeniesienia do Torunia w 1922 roku. Jego status i miejsce pracy w latach 1920–1922 nie są do końca jasne, bowiem w 1921 roku występuje on w spisie personelu leśnego byłego zaboru pruskiego jako nadleśniczy w Sierakowie (*Wykaz urzędników leśnych...* 1921). W tym samym charakterze bierze też udział w dniu 18 czerwca tego roku w egzaminowaniu kandydata na „państwowego leśniczego”. Niewykluczone więc, że organizując i kierując gdańską DLP, zachowywał jednocześnie swoje stanowisko nadleśniczego w Sierakowie.

Po zaprzestaniu działalności Towarzystwa Leśnego w Wielkim Księstwie Poznańskim Teofil Lorkiewicz włączył się aktywnie w prace innej leśnej organizacji. Na zebraniu założycielskim w dniach 31 października i 1 listopada 1920 roku w Domu św. Jadwigi w Poznaniu został wybrany do zarządu Filii Poznańsko-Pomorskiej Związku Leśników Polskich (Rafalski 1921), natomiast w sierpniu 1924 roku został wybrany na zastępcę przewodniczącego Oddziału Poznańskiego Związku Zawodowego Leśników w Rzeczypospolitej Polskiej (Przybylski, Szulczewski 1924).

DYREKTOR LASÓW PAŃSTWOWYCH W TORUNIU 1924–1932

Tymczasem mocą rozporządzenia prezydenta RP z 30 czerwca 1924 roku dyrekcja gdańska z siedzibą w Toruniu została ostatecznie zlikwidowana i włączona do dyrekcji toruńskiej (Pomerence 2010). Na stanowisko dyrektora nowej powiększonej Dyrekcji LP w Toruniu wojewoda pomorski powołał 13 października

1924 roku Teofila Lorkiewicza, który jednocześnie kierował Wydziałem VIII Lasów w Urzędzie Wojewódzkim (Przybyszewski 2010, 2015).

Następne lata były dla niego bardzo intensywne i pracowite. Trzeba było dostosować strukturę organizacyjną dyrekcji do nowych warunków, rozpoczęto też opracowywanie nowych operatów urzędzeniowych dla nadleśnictw. Już na początku dyrektor musiał się zmierzyć z potężnym wyzwaniem w postaci masowego pojawu strzygoni choinówki i zwalczaniem skutków gradacji m.in. z wykorzystaniem samolotów. Zniszczenie lasów na wielkich obszarach wymuszało nadzwyczajne decyzje dyrektora w zakresie pozyskania drewna i szybkiego zalesienia wielkoobszarowych zrębów (Broda 2010, Pomerence 2010).

Za kadencji Lorkiewicza wybudowano w Toruniu w latach 1928–1930 nowy gmach dyrekcji (Pomerence 2010). W trosce o stałe doskonalenie fachowe personelu dyrektor zainicjował w 1929 kursy dla leśniczych, przy czym każdy z nich zobowiązany był do ich odbywania co 6–7 lat; dyrektor osobiście przewodniczył komisji egzaminacyjnej na zakończenie kursów (Kostyrko 1931). Organizowane były też wyjazdy szkoleniowe nadleśniczych i pracowników dyrekcji m.in. do Białowieży (Anonim 1930). Toruński biograf Teofila Lorkiewicza podkreśla jego wybitne zdolności administracyjne i organizacyjne, a także umiejętność stworzenia zgranego zespołu współpracowników na różnych stanowiskach (Przybyszewski 2010).

Poza kierowaniem dyrekcją Teofil Lorkiewicz bardzo aktywnie włączał się w różnorodną działalność społeczną. W 1925 roku kierował przygotowaniem do pierwszej Wystawy Rolniczo-Przemysłowej w Grudziądzu, gdzie zaprezentowano społeczeństwu osiągnięcia leśników pomorskich. Działał również aktywnie w Komitecie Wojewódzkim Ligi Obrony Powietrznej i Przeciwgazowej (Przybyszewski 2010, 2015). W latach 1926–1928 był członkiem Polskiego Towarzystwa Dendrologicznego (Dolatowski i in. 2009).

W lipcu 1932 roku została zlikwidowana istniejąca od 1920 Dyrekcja Lasów Państwowych w Bydgoszczy, a jej obszar został podzielony między dyrekcje toruńską i poznańską (Broda 2010). Skutkiem tych decyzji były także zmiany kadrowe: dyrektorem DLP w Toruniu został mianowany Jerzy Zagórski, były dyrektor DLP w Bydgoszczy, natomiast Teofil Lorkiewicz objął dyrekcję w Poznaniu (Pomerence, Chrzanowski 2015). Według Przybyszewskiego (2015) „odchodził żegnany z prawdziwym żalem przez społeczeństwo i przez wszystkich swoich współpracowników”.

Rok 1932 przyniósł również bolesną zmianę w życiu osobistym Teofila Lorkiewicza, w maju zmarła bowiem jego żona, Maria z Kanteckich, pochowana w grobie swych rodziców na cmentarzu w Czarniejewie.

DYREKTOR LASÓW PAŃSTWOWYCH W POZNANIU 1932–1939

Dokładna data objęcia przez Teofila Lorkiewicza Dyrekcji Lasów Państwowych w Poznaniu nie jest wyraźnie udokumentowana. Wiadomo, że dyrektor Władysław

Dyrektor Teofil Lorkiewicz (siedzi szósty od lewej) i pracownicy Dyrekcji Lasów Państwowych w Toruniu, rok 1931. Fot. archiwum Marii Zachorowskiej

Komisja oceniająca szkody wyrządzone przez sówkę choinówkę (*Panolis flammea*) w lasach Nadleśnictwa Świt, ok. 1933 roku. Pośrodku, przy stoliku, Teofil Lorkiewicz (w kapeluszu) - dyrektor Dyrekcji Lasów Państwowych w Poznaniu i Józef Zagórski (w mundurze i czapce) - dyrektor Dyrekcji LP w Toruniu. Fot. archiwum Marii Zachorowskiej

Teofil Lorkiewicz (na wprost) i dyrektor Adam Loret (w okularach) podczas wizyty w Nadleśnictwie Osiek w Puszczy Bydgoskiej w maju 1933 roku. Fot. archiwum Zofii Suchockiej-Ziołockiej

Dyrektorzy: Teofil Lorkiewicz (z prawej) i Józef Zagórski podczas lustracji drzewostanów w Nadleśnictwie Osiek w 1933 roku. Fot. archiwum Zofii Suchockiej-Ziołockiej

Grzegorzewski odszedł z tego stanowiska 30 września 1932 roku (A.Z. 1932). Być może, Lorkiewicz zaczął pełnić swoje obowiązki już następnego dnia, o czym pośrednio może świadczyć data 1 października tegoż roku, kiedy to zameldował się w Poznaniu przy ul. Grunwaldzkiej 18 w Hotelu „Polonia”. Ówczesny Hotel „Polonia”, wybudowany na Powszechną Wystawę Krajową w 1929 roku, to obecny budynek Szpitala Klinicznego im. Heliodora Świącickiego UM w Poznaniu przy ul. Grunwaldzkiej.

Do tego samego hotelu (z wejściem od ul. Stolarskiej) 1 października przeniosła się także poznańska Dyrekcja Lasów Państwowych (Anonim 1932). Konieczność zmiany siedziby była konsekwencją znaczących zmian w strukturze dyrekcji, związanych z przejęciem 19 nadleśnictw po zlikwidowanej 8 lipca 1932 roku Dyrekcji Lasów Państwowych w Bydgoszczy (*Rozporządzenie Rady Ministrów...* 1932). Dotychczasowa siedziba, która mieściła się w gmachu Urzędu Wojewódzkiego przy ul. Gołębiej 1 (dziś siedziba Urzędu Miasta Poznania), okazała się po prostu za małą.

Od początku swego dyrektorowania w Poznaniu Lorkiewicz musiał się więc zmierzyć z poważnymi wyzwaniem organizacyjno-strukturalnymi po znacznym powiększeniu obszaru dyrekcji poznańskiej. Niestety, zarówno ten początkowy okres, jak i późniejsze lata działalności Lorkiewicza w Poznaniu, nie znajdują odzwierciedlenia w zachowanych materiałach archiwalnych. W różnych miejscach można odnaleźć jedynie odosobnione informacje o jego aktywności. Możemy m.in. dowiedzieć się, że w okresie zarządzania dyrekcją poznańską Lorkiewicz przywiązywał wielką wagę do pielęgnowania upraw i cięć pielęgnacyjnych oraz zalesiania nieużytków. Pod jego kierownictwem DLP w Poznaniu wyróżniała się w kraju skalą użytkowania przedrębego (Borczyński 2006). Przeniósł także z Torunia zwyczaj wspólnych wycieczek pracowników dyrekcji.

Wcześniejsze jego zasługi dla polskiego leśnictwa zostały docenione przez władze państwowe i 5 listopada 1933 roku, podczas święta patrona myśliwych w Spale, Lorkiewicz został odznaczony Złotym Krzyżem Zasługi przez ministra rolnictwa i reform rolnych Bronisława Nakoniecznikowa-Klukowskiego (L.C. 1933).

Już jako dyrektor DLP w Poznaniu wszedł Lorkiewicz w skład Rady Nadzorczej spółki PAGED (Polska Agencja Eksportu Drzewa, sp. z o.o. w Gdyni) (Broda 2006). Położył też znaczne zasługi dla rozwoju państwowego przemysłu drzewnego w Wielkopolsce, wydierżawiając prywatne tartaki do przerabiania drewna z lasów państwowych (Dzbeński, Pachelska 2006).

We wrześniu 1933 roku Lorkiewicz wziął udział w XIV Zjeździe Przyrodników i Lekarzy w Poznaniu (Anonim 1933). W 1934 r. uczestniczył w pracach Komitetu Honorowego Regionalnej Wystawy Rolniczo-Przemysłowej Powiatu Kępińskiego w Ostrzeszowie, która odbyła się w dniach 12–15 sierpnia tegoż roku. Wystawa była znaczącym wydarzeniem i honorowy patronat nad nią objął wojewoda

poznański Roger Raczyński, a poza Lorkiewiczem w skład komitetu honorowego wchodził: gen. bryg. Oswald Frank – dowódca Okręgu Korpusu VII Poznań, Kaje-tan Dzierżykraj-Morawski – prezes Wielkopolskiej Izby Rolniczej, dr Michał Pollak – kurator Okręgu Szkolnego Poznańskiego, Seweryn Samulski – prezes Izby Przemysłowo-Handlowej w Poznaniu, Ferdynand Świtalski – dyrektor Izby Skarbowej w Poznaniu i Władysław Zakrzewski – prezes Izby Rzemieślniczej w Poznaniu (Kamieński 2012).

W Poznaniu zapamiętano Teofila Lorkiewicza jako wymagającego i surowego, ale sprawiedliwego przełożonego, który potrafił publicznie na specjalnym zebraniu wszystkich nadleśniczych przeprosić niesłusznie pomówionego podwładnego (Maciej Borczyński – informacja ustna).

Lorkiewicz należał do zwolenników polityki prowadzonej przez Adama Loreta, dyrektora naczelnego Lasów Państwowych (Borczyński 2006). Prywatnie obaj znali się od czasu studiów w Tharandcie, a o bliskiej znajomości świadczy także wspólna wycieczka z Adamem i Haliną Loretami po fiordach norweskich na statku „MS Piłsudski” w dniach 19–30 sierpnia 1936 roku (Stankiewicz 2006).

CZAS OKUPACJI NIEMIECKIEJ 1939–1944

Po wybuchu wojny we wrześniu 1939 roku Teofil Lorkiewicz opuścił Poznań i udał się do Warszawy (Przybyszewski 2010). Najprawdopodobniej stało się to w pierwszych dniach września, bowiem ewakuacja urzędów państwowych rozpoczęła się w nocy z 31 sierpnia na 1 września 1939 roku, a cywilne władze wojewódzkie opuściły Poznań w dniach 3 i 4 września (Szymankiewicz 1985). W tej grupie znalazł się przypuszczalnie również Lorkiewicz jako urzędnik państwowy.

Po przybyciu do Warszawy nawiązał współpracę z podziemnym ruchem niepodległościowym (Przybyszewski 2010), a w drugiej połowie grudnia 1940 roku lub na początku 1941 roku został powołany na szefa leśnictwa przez Cyryla Ratajskiego, który objął 14 grudnia stanowisko delegata rządu na kraj (Łukaszewicz 1947, Jenke 1967a). Ratajski, przedwojenny prezydent Poznania, z pewnością dobrze znał byłego dyrektora DLP w Poznaniu, i to mogło zadecydować o powierzeniu Lorkiewiczowi takiej funkcji.

Pierwszą publikacją naświetlającą początki tajnej administracji leśnej jest opracowanie Łukaszewicza (1947), który tak pisał: „Na czele tajnego leśnictwa stanął śp. kolega Teofil Lorkiewicz (pseud. „Sosnowski”), b. dyr. D.L.P. Poznań, a na I zastępcę wyznaczony został śp. kol. Władysław Barański (pseud. „Dąbrowski”), b. dyrektor Wileńskiej Izby Przemysłowo-Handlowej. Szef Leśnictwa oraz I i II zastępcą tworzyli naczelny organ centralny (szczegół ten nie był znany wszystkim członkom Rady).

Kilkuosobowe kolegium, któremu przewodniczył Szef Leśnictwa i w skład którego wchodził obaj zastępcy (II zastępcą był autor opracowania – Zygmunt Łukaszewicz – przyp. W.Ch.), tworzyło Radę Główną jako naczelne ciało wykonawcze”.

Pewne kłopoty sprawia jednak ustalenie sposobu powstania i nazwy organu, którym kierował Lorkiewicz. Łukaszewicz (1947) pomija ten wątek, natomiast Jenke (1967a) twierdzi, że organ ten w postaci Rady Głównej utworzył sam Lorkiewicz po powołaniu go na „szefa leśnictwa przy krajowej ekspozyturze rządu emigracyjnego”; podobnie utrzymują Borczyński i Sztuka (2007), mówiąc o utworzeniu przez Lorkiewicza Rady Głównej Leśnictwa.

Przybyszewski (2010) uważa natomiast, że Radę Główną Leśnictwa powołał Cyryl Ratajski, powierzając jej kierownictwo Lorkiewiczowi wraz z misją zorganizowania tajnych struktur administracji leśnej. Również Fronczak (2013) w okolicznościowym opracowaniu o charakterze popularnonaukowym, nie podając źródeł, pisze, że Lorkiewiczowi powierzono kierownictwo jednostki zajmującej się sprawami leśnictwa.

Podobnie ma się sprawa z nazwą stanowiska zajmowanego przez Lorkiewicza. Łukaszewicz (1947) oraz Jenke (1967a) używają nazwy „szef leśnictwa” i tak samo czynią późniejsi autorzy: Sierotwiński (1972), Pachelska (2001), Borczyński i Sztuka (2007), Broda (2007) oraz Przybyszewski (2010).

Wydaje się jednak, że nazwa „szef leśnictwa” mogła być używana ze względów konspiracyjnych. Ma ona bowiem brzmienie bardziej kolokwialne niż formalne i nie oddaje w pełni służbowego charakteru stanowiska Lorkiewicza. Mając na uwadze organizację Biura Delegata Rządu na Kraj w postaci departamentów problemowych i umiejscowienie spraw leśnictwa w strukturze Departamentu Rolnictwa, można przypuszczać, że stanowisko Lorkiewicza nosiło bardziej formalną nazwę. Wskazywałaby na to informacja podana zarówno w opracowaniu dziejów Delegatury Rządu Rzeczypospolitej Polskiej na Kraj (Grabowski 1995), jak i w późniejszym źródłowym opracowaniu na temat polskiej tajnej administracji cywilnej w czasie II wojny światowej (Grabowski 2003). Nie odnosząc się do nazwy stanowiska, autor ten pisze, że „w ramach Departamentu Rolnictwa działała tajna Dyrekcja Lasów Państwowych, na czele której stał Teofil Lorkiewicz”. Warto także zwrócić uwagę, że Grabowski w obu cytowanych wyżej dziełach nie używa w ogóle nazwy Rada Główna Leśnictwa, który to termin pojawia się w innych opracowaniach (np. Jenke 1967a czy Borczyński, Sztuka 2007).

Ustalenie właściwych nazw stanowisk i wielu jednostek struktury organizacyjnej Delegatury Rządu na Kraj stanowi duży problem, bowiem w konspiracji nie używano przecież nazw rzeczywistych. Departament Rolnictwa, któremu podlegało leśnictwo, poniósł także wielkie straty w materiałach dokumentujących jego działalność. W niektórych z nich pojawia się określenie „dział leśnictwa”, pod którą to nazwą miała się ukrywać tajna Dyrekcja Lasów Państwowych (Waldemar Grabowski – informacja ustna). Wydaje się więc, że przy obecnym stanie badań sprawa nazewnictwa pozostanie na razie nierozstrzygnięta.

W kontekście omawianego wyżej zagadnienia zaskakująco brzmi informacja podana przez Williamsona (2012), brytyjskiego badacza dziejów Polskiego Państwa

Ślub Teofila Lorkiewicza i Ireny Czekay w okupowanej Warszawie, w 1942 roku. Fot. archiwum Romana Lorkiewicza

Podziemnego, o mianowaniu Lorkiewicza przez Ratajskiego szefem Departamentu Rolnictwa i Leśnictwa (!), co nie znajduje jednak potwierdzenia w żadnym polskim opracowaniu tematu. Jeszcze bardziej kuriozalnie brzmią słowa Piotra Szubarczyka z IPN, który 29 lutego 2016 roku podczas uroczystości upamiętniającej leśników-żołnierzy wyklętych nazwał Teofila Lorkiewicza „konspiracyjnym ministrem leśnictwa w Polskim Państwie Podziemnym” (<http://dzieje.pl/aktualnosci/resort-srodowiska-upamietnil-lesnikow-zolnierzy-wykletych>).

W dalszym ciągu tego opracowania będę więc używał nazwy „Rada Główna Leśnictwa”, która jest bardziej utrwalona w dotychczasowym piśmiennictwie i świadomości historyków. Niemniej jednak uważam, że określenie „tajna Dyrekcja Lasów Państwowych” stosowane przez Grabowskiego (1995 i 2003) jest słuszne

i właściwie odzwierciedla zarówno rzeczywisty charakter instytucji kierowanej przez Teofila Lorkiewicza, jak i sprawowanej przez niego funkcji.

RADA GŁÓWNA LEŚNICTWA

Do składu Rady Głównej Leśnictwa, poza pierwszym i drugim zastępcą (patrz wyżej), Lorkiewicz włączył ponadto Franciszka Grychowskiego, Feliksa Soboczyńskiego, Eugeniusza Stankiewicza, Franciszka Szkiłładzia i Jana Vogtmanna. Według Łukaszewicza (1947): „Teren działania podzielony był na okręgi, na czele których stali Szefowie Okręgów. Organem wykonawczym Szefa Okręgu była kilkusobowa Rada Okręgowa złożona z wybitnych i dzielnych leśników działających w stopniu inspektorów – oraz zastępcą Szefa Okręgu.

W pierwszej fazie prac, tj. do jesieni 1943 roku, inspektorat stanowił najniższe ogniwo organizacyjne, co podyktowane było, w pierwszym rzędzie, warunkami konspiracji. Inspektorzy docierali osobiście do osób dzielnych i godnych zaufania, którym wyznaczali zadania szczególne. W drugim etapie zostały powołane do życia komórki niższych stopni przy nadleśnictwach, lecz wykonanie rozłożone zostało na kilka miesięcy”. Utworzenie na terenie Generalnej Guberni konspiracyjnych okręgów odpowiadających poszczególnym przedwojennym dyrekcjom Lasów Państwowych wskazuje wyraźnie na odtwarzanie przez Lorkiewicza przedwojennych struktur administracji leśnej. Również członkowie Rady Głównej oraz delegaci okręgowi byli dobierani spośród osób, które zajmowały różne stanowiska w przedwojennej strukturze organizacyjnej lasów państwowych (Łukaszewicz 1947, Jenke 1967a, Borczyński 2006, Borczyński, Sztuka 2007).

Delegaci okręgowi przyjeżdżali do Warszawy i spotykali się z Lorkiewiczem w drogerii firmy A. Czekay przy ul. Marszałkowskiej 9, róg Chmielnej, w której był on zatrudniony jako kasjer (Zachorowska 2003, Borczyński, Sztuka 2007, Przybyszewski 2010). Antoni Czekay, znany warszawski przemysłowiec, był stryjem drugiej żony Lorkiewicza Ireny z Czekayów, którą poślubił w 1942 roku; w 1943 roku urodził się ich syn – Roman (Lorkiewicz 2015).

Kontakty z terenem umożliwiały Lorkiewiczowi także praca w Spółce dla Handlu Drewnem Opałowym, która została założona przez Polaków w celu legalnego kupowania drewna w nadleśnictwach Generalnego Gubernatorstwa i sprowadzania go do Warszawy, gdzie było sprzedawane. Dochody ze sprzedaży tego drewna przeznaczone były m.in. na cele utworzonej przez Lorkiewicza Komisji Samopomocy Koleżeńskie Leśników (Borczyński 2006), która dysponowała pieniędzmi pochodzącymi ze składek różnych nadleśnictw oraz dotacji od polskich firm handlujących drewnem (Zakrzewski 1967). Spółką Handlu Drewnem kierował Franciszek Grychowski, który zatrudnił w niej ponadto członków Rady Głównej Leśnictwa. Zatrudnienie w spółce umożliwiało Lorkiewiczowi legalne podróżowanie po Generalnej Guberni w sprawach służbowych i spotkanie się z nadleśniczymi Polaka-

mi, zatrudnionymi w niemieckiej okupacyjnej administracji leśnej (Jenke 1967a). Takie kontakty Lorkiewicz utrzymywał m.in. ze Stanisławem Borczyńskim, jednym z delegatów okręgowych, który pracował wówczas w lasach koło Zagnańska (Maciej Borczyński – informacja ustna).

Działalność kierowanej przez Lorkiewicza Rady Głównej Leśnictwa obejmowała cały szereg ważnych dla polskich lasów zagadnień, w tym m.in. dokumentowanie szkód i strat w lasach powodowanych przez niemieckiego okupanta, organizowanie sabotażu polegające na niszczeniu polskich planów urządzania lasów i zastępowanie ich doraźnymi planami zaniżającymi m.in. zasobność drzewostanów i wysokość etatów rębnych (Jenke 1967b). Jednym z najbardziej interesujących działań Rady było przygotowywanie projektów licznych aktów prawnych, w tym ustaw, zarządzeń, instrukcji i statutów organizacyjnych, dla jednostek administracji lasów na czas po wyzwoleniu oraz dla ziem odzyskanych (Stankiewicz 1967).

Szerszy opis zakresu działań podziemnych struktur administracji leśnej kierowanych przez Teofila Lorkiewicza przedstawił następca Lorkiewicza Łukaszewicz (1947), a następnie Stankiewicz (1967), Borczyński (2006) oraz Borczyński i Sztuka (2007).

ŚMIERĆ TEOFIŁA LORKIEWICZA

Okoliczności tragicznej śmierci Teofila Lorkiewicza nie zostały, jak dotąd, przekonująco wyjaśnione. Według Chociłowskiego (1967) w przeddzień wybuchu powstania warszawskiego Teofil Lorkiewicz przyjechał z miejsca swego tymczasowego pobytu w Otrębusach koło Pruszkowa do Warszawy z zamiarem nawiązania kontaktu z łącznikami armii radzieckiej i ujawnienia kierowanej przez siebie leśnej struktury administracyjnej. Wybuch powstania uniemożliwił jednak realizację tego zamiaru. 3 sierpnia 1944 roku Lorkiewicz zostaje uprowadzony z mieszkania przy ulicy Marszałkowskiej 9 wraz z Antonim i Leonem Czekayami przez oddział żołnierzy niemieckich i najprawdopodobniej stracony w siedzibie gestapo w Alei Szucha.

Nieco więcej szczegółów podają Borczyński i Sztuka (2007): „Na ostatnim posiedzeniu poszerzonej Rady Głównej [Leśnictwa] w lipcu 1944 roku debatowana była sprawa ujawnienia Rady wobec spodziewanego lada dzień wkroczenia wojsk sowieckich. Lorkiewicz ogłosił swoją decyzję, że ujawni się sam. W sobotę 29.07.1944 r. na naradzie w ścisłym gronie w zacisznym kantorku na rogu ul. Chmielnej i Marszałkowskiej, zapadło ostateczne postanowienie, że Lorkiewicz, który z rodziną (żona i 2-letni syn) przebywał w Otrębusach, wróci do Warszawy. Tego samego dnia wraca do stolicy. Tymczasem 1.08.1944 r. wybuchło powstanie. W czwartek 3 sierpnia do mieszkania przy ul. Marszałkowskiej 9 wpadł oddział niemieckiej żandarmerii i zabrał Lorkiewicza. Od tej chwili ślad po nim zaginął. Wg oświadczenia żony Ireny i w wyniku ogólnego wywiadu, Lorkiewicz został

rozstrzelany w gmachu siedziby gestapo przy niedalekiej alei Szucha”. *Trzeba dodać, że podczas powstania warszawskiego spłonęło także archiwum Rady Głównej Leśnictwa, zakonspirowane w skrytkach przy ul. Dobrej i ul. Słupskiej w Warszawie* (Łukaszewicz 1947, Borczyński 2006).

Panowicz (2006) zastanawia się, „co skłoniło tak doświadczonego konspiratora do próby nawiązania kontaktu z dowództwem wojsk sowieckich w celu ujawnienia kierowanej przez siebie organizacji. Według niego podejrzewano wówczas, że aresztowanie było wynikiem donosu kogoś, kto znał zamiary Lorkiewicza i w jego nierozważnym postępowaniu zwierzył zdradę”. Hipoteza ta wydaje się wysoce nieuprawniona, bowiem z momentem przekroczenia w styczniu 1944 roku przez Armię Czerwoną granicy polsko-sowieckiej z 1939 roku, rozpoczęła się realizacja planu „Burza”, a jednym z jego elementów było ujawnianie struktur wojskowych i cywilnych wobec wkraczających wojsk sowieckich i współpraca z nimi (Szcześniak 2000). W takim to kontekście decyzji najwyższych władz polskich – emigracyjnych i krajowych – należy więc postrzegać niewykonaną decyzję Teofila Lorkiewicza o ujawnieniu kierowanych przez siebie struktur.

Podejmowane po wojnie starania nie dostarczyły wiedzy na temat okoliczności śmierci Teofila Lorkiewicza. Pojawiła się natomiast informacja zmieniająca powszechnie przytaczaną wersję jego śmierci (Zachorowska 2003, 2013). Autorka ta, powołując się na wspomnienia swej matki Zofii z Trąmpczyńskich Gołuchowskiej, podaje, że Teofil Lorkiewicz został wywleczony ze sklepu Antoniego Czekaya przez grupę Ukraińców i rozstrzelany na pl. Zbawiciela.

Informacja o śmierci Lorkiewicza nie od razu dotarła do członków Rady Głównej Leśnictwa. W tym czasie, po śmierci Władysława Barańskiego w 1943 roku (wg Borczyńskiego 2006 – miało to miejsce 5 stycznia 1944 roku), funkcję pierwszego zastępcy Lorkiewicza objął Zygmunt Łukaszewicz (Łukaszewicz 1947). Początkowo uważano Lorkiewicza za zaginionego i dopiero w październiku 1944 roku, po upadku powstania warszawskiego, pierwszy zastępca przejął funkcje samego Lorkiewicza (Łukaszewicz 1947).

Wielce prawdopodobne jest, że członkowie Rady Głównej Leśnictwa w Warszawie nie wiedzieli wówczas, iż w tym czasie na terenach uwolnionych spod okupacji niemieckiej funkcjonowały już struktury administracji leśnej, którymi z oddolnego wyboru leśników przebywających w Lublinie kierował od sierpnia 1944 roku najpierw Feliks Osiński, a następnie (z nominacji Bolesława Bieruta) od 24 października 1944 roku Stanisław Żemis (Chałupka 2015).

Tragiczne okoliczności śmierci Teofila Lorkiewicza sprawiły, że nieznane pozostaje także miejsce jego pochówku. Jak napisał syn Teofila, mec. Roman Lorkiewicz, w liście skierowanym do dyrektora Regionalnej Dyrekcji Lasów Państwowych w Toruniu w 2015 roku: „Rodzina moja, a w szczególności Matka i prof. dr hab. Stanisław Sierotwiński z UJ w Krakowie Wydział Polonistyki czynili wiele, aby uzyskać

informacje o śmierci Ojca, okolicznościach jego zamordowania oraz miejsca pochówku, ale wydaje mi się, że czynności te były bezskuteczne" (Lorkiewicz 2015). Pojawiła się natomiast błędna informacja w *Wielkiej genealogii Minakowskiego* (www.wielcy.pl), że Teofil Lorkiewicz został pochowany na Powązkach (kwatery 30 – wprost, rząd 1, miejsce 17: Helena Czekay inw. 10779).

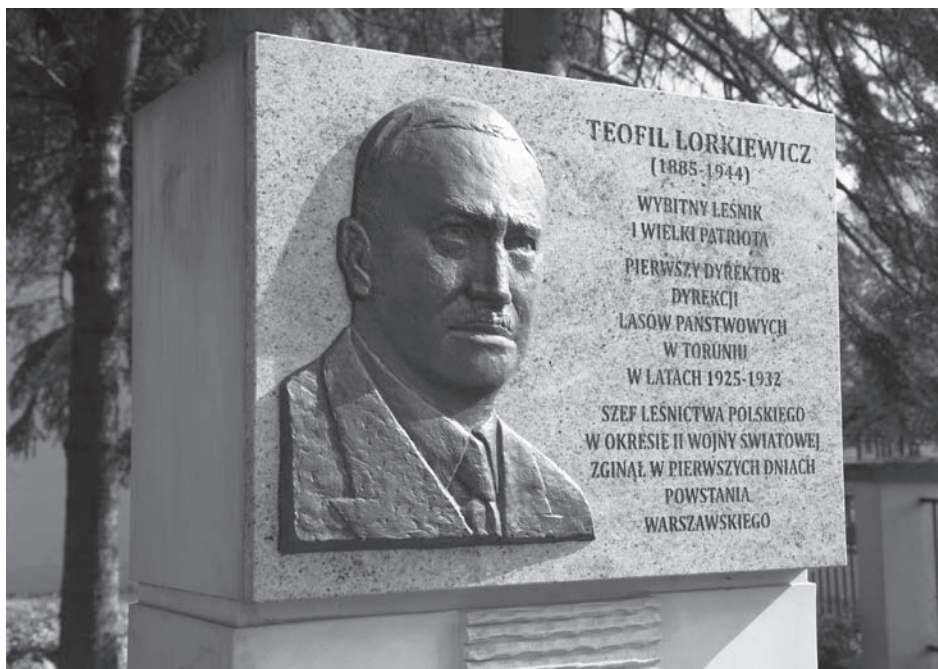
Po upływie tak wielu lat z pewnością trudne, a chyba wręcz niemożliwe będzie uzyskanie odpowiedzi na pytania dotyczące ostatnich chwil życia Teofila Lorkiewicza i miejsca jego ewentualnego pochówku. Drogeria Antoniego Czekaya znalazła się bowiem od początku powstania w ogniu zaciekłych walk, na pierwszej linii frontu, a wojska niemieckie oraz kolaboranckie oddziały Rosyjskiej Wyzwoleńczej Armii Ludowej (RONA) nie brały jeńców i na miejscu rozstrzeliwały napotkanych cywilów.

ZAKOŃCZENIE

Osoba i działalność dyrektora Teofila Lorkiewicza zostały najpierw upamiętnione tablicą ufundowaną na grobie pierwszej żony Marii na cmentarzu w Czerniejewie przez jego kolegów. Nieznany jest rok położenia tej tablicy, a jej fundatorami mogli być bądź koledzy-leśnicy z lasów czerniejewskich, z którymi pracował po ukończeniu studiów, bądź współpracownicy z Rady Głównej Leśnictwa, którzy przeżyli wojnę. Następnie przed siedzibą Nadleśnictwa Państwowego w Czerniejewie postawiono w 2015 roku głaz z tablicą upamiętniającą osobę Lorkiewicza. Na grobie kilku osób z rodziny Czekayów na Powązkach w Warszawie znajduje się także tablica symbolicznie upamiętniająca śmierć Teofila Lorkiewicza oraz Antoniego i Leona Czekayów, z którymi został zamordowany. W 2010 roku jedno z rond w Toruniu, zlokalizowane w pobliżu siedziby Regionalnej Dyrekcji Lasów Państwowych w Toruniu, otrzymało imię Teofila Lorkiewicza, a w 2015 roku przed gmachem RDLP odsłonięto obelisk z tablicą dedykowaną jego pamięci.

Do niedawna zdjęcie Teofila Lorkiewicza było też umieszczane zarówno w stałej galerii portretów dyrektorów Lasów Państwowych w byłej siedzibie Dyrekcji Generalnej Lasów Państwowych, jak w okolicznościowych rocznicowych publikacjach (Fronczak 2004). Tym bardziej więc dziwne i niezrozumiałe jest usunięcie Teofila Lorkiewicza z pocztu dyrektorów w otwartej w styczniu 2016 roku Izbie Pamięci Lasów Państwowych w nowej siedzibie Dyrekcji Generalnej Lasów Państwowych w Warszawie.

Charakter funkcji oraz zakres i efekty działalności Teofila Lorkiewicza w latach 1940–1944 w pełni uzasadniają używanie w stosunku do niego tytułu dyrektora Lasów Państwowych czasu wojny. Okres II wojny światowej nie był bowiem „białą plamą” w historii polskiego leśnictwa, a lasami polskimi kierował wówczas człowiek, który *de iure* i *de facto* wypełniał wszystkie funkcje dyrektora tajnej podziemnej Dyrekcji Lasów Państwowych (Grabowski 1995, 2003).

Obelisk pamięci dyrektora Teofila Lorkiewicza posadowiony przy siedzibie Dyrekcji Lasów Państwowych w Toruniu w 2015 roku. Fot. Tadeusz Chrzanowski

Podziękowania

Pragnę wyrazić wdzięczność osobom, które pomogły mi w opracowaniu tego artykułu, użyczając fotografii i udzielając różnych informacji: pani Marii z Gołuchowskich Zachorowskiej z Krakowa, wnuczce Zbigniewa Trąmpczyńskiego, wieloletniego współpracownika Teofila Lorkiewicza, panu Tadeuszowi Chrzanowskiemu z Regionalnej Dyrekcji Lasów Państwowych w Toruniu, panu Piotrowi Grygierowi, byłemu dyrektorowi Regionalnej Dyrekcji Lasów Państwowych w Poznaniu, pani Anecie Briegmann-Smoczyk z Nadleśnictwa Państwowego Czerniejewo oraz panu dr. Maciejowi Borczyńskiemu z Poznania. Panu mecenasowi Romanowi Lorkiewiczowi dziękuję za zgodę na publikację fragmentu jego listu.

Władysław Chałupka

¹Niniejszy artykuł prof. dr. hab. Władysława Chałupki ukazał się w „Studiach i Materiałach Ośrodka Kultury Leśnej w Gołuchowie”, 17, 2018, s. 83-112, pod tytułem „Teofil Lorkiewicz (1885-1944) – dyrektor konspiracyjnej Dyrekcji Lasów Państwowych czasu II wojny światowej” (przyp. Tadeusz Chrzanowski)

Literatura

Anonim, 1930, *Rozmaitości*, „Przegląd Leśniczy”, październik, s. 518.

Anonim, 1932, *Komunikaty*, „Dziennik Poznański”, nr 229, s. 4.

- Anonim**, 1933, *Lista uczestników XIV. Zjazdu Przyrodników i Lekarzy w Poznaniu*, „Dziennik XIV. Zjazdu Przyrodników i Lekarzy w Poznaniu”, nr 1, s. 4–9.
- A.Z.**, 1932, *Z Dyrekcji Lasów Państw. w Poznaniu*, „Echa Leśne”, nr 11, s. 4.
- Borczyński M.**, 2006, *Teofil Lorkiewicz – twórca Rady Głównej Leśnictwa i Centralnego Ośrodka Ruchu Oporu Leśników*, [w:] *Z dziejów lasów państwowych i leśnictwa polskiego 1924–2004*, t. 2, *Lata wojny i okupacji*, Centrum Informacyjne Lasów Państwowych, Warszawa, s. 137–144.
- Borczyński M., Sztuka J.**, 2007, *Leśnicy Wielkopolski w walce o niepodległość Polski w II wojnie światowej oraz w naukach leśnych i w zawodzie*, Poznań.
- Broda J.**, 2006, *Organizacja i kierunki eksportu drewna i materiałów drzewnych z lasów państwowych*, [w:] *Z dziejów Lasów Państwowych i leśnictwa polskiego 1924–2004*, t. 1, *Okres międzywojenny*, red. J. Wiśniewski, Centrum Informacyjne Lasów Państwowych, Warszawa, s. 348–379.
- Broda J.**, 2007, *Dzieje najnowsze leśnictwa w Polsce 1918–2006*, t. 1, Polskie Towarzystwo Leśne, Warszawa.
- Broda J.**, 2010, *Lasy Państwowe województwa pomorskiego w okresie międzywojennym*, [w:] *85 lat Dyrekcji Lasów Państwowych w Toruniu. Referaty prezentowane podczas Konferencji popularyzatorskiej z okazji 85-lecia Dyrekcji Lasów Państwowych w Toruniu, Dwór Artusa, Toruń, 1 lutego 2010 r.*, Wyd. RDLP Toruń, s. 9–16.
- Brzozowski S.**, 1989, *Polacy na studiach gospodarstwa wiejskiego w Niemczech w XIX i XX wieku*, [w:] *Monografie z dziejów nauki i techniki*, t. 146, red. J. Rózewicz, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Łódź, s. 125–143 + Aneks VII.
- Chałupka W., Modrzyński J.**, 2012, *Polscy studenci w Królewskiej Saskiej Akademii Leśnej w Tharandcie w latach 1816–1919*, „Stud. Mater. Ośr. Kult. Leśn.”, 11, s. 17–50.
- Dolatowski J., Prokopiv A., Szmit B.J.**, 2009, *Okruchy historii Polskiego Towarzystwa Dendrologicznego*, „Rocznik Polskiego Towarzystwa Dendrologicznego”, vol. 57, s. 49–74.
- Dzbeński W., Pachelska H.**, 2006, *Tartacznictwo i przemysł leśny w II Rzeczypospolitej*, [w:] *Z dziejów Lasów Państwowych i leśnictwa polskiego 1924–2004*, t. 1, *Okres międzywojenny*, red. Jerzy Wiśniewski, Centrum Informacyjne Lasów Państwowych, Warszawa, s. 327–347.
- Fronczak K.**, 2004, *Zielony skarbiec Polski*, Centrum Informacyjne Lasów Państwowych, Warszawa, s. 167.
- Grabowski W.**, 1995, *Delegatura Rządu Rzeczypospolitej Polskiej na Kraj*, Instytut Wydawniczy PAX, Warszawa.
- Grabowski W.**, 2003, *Polska tajna administracja cywilna 1940–1945*, Instytut Pamięci Narodowej, Warszawa.
- Jenke S.**, 1967a, *Organizacja i działalność ośrodka cywilnego oporu*, [w:] *Leśnictwo polskie w okresie drugiej wojny światowej*, Państwowe Wydawnictwo Rolnicze i Leśne, Warszawa, s. 140–145.
- Jenke S.**, 1967b, *Akty cywilnego oporu przeciw wykonywaniu niemieckich planów gospodarczych*, [w:] *Leśnictwo polskie w okresie drugiej wojny światowej*, Państwowe Wydawnictwo Rolnicze i Leśne, Warszawa, s. 145–153.
- J.T.Ł.**, 2009, *Obywatele Sierakowa i okolic – uczestnicy Powstania Wielkopolskiego 1918–1919 r.*, „Sierakowskie Zeszyty Historyczne”, 3, s. 17–121.
- J.T.Ł.**, 2011, *Trudne i późne początki przeobrażeń*, „Sierakowskie Zeszyty Historyczne”, 6, s. 51–62.
- Kamiński Ł.**, 2012, *Regionalna Wystawa Rolniczo Przemysłowa Powiatu Kępińskiego 1934 r.* (<http://tpl-lukus.kepno.pl>).
- Kostrzewski J.**, 1970, *Z mego życia – pamiętnik*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław-Warszawa-Kraków.
- Kostyrko J.**, 1931, *Kurs dokształcający dla leśniczych w Dyrekcji Toruńskiej L.P.*, „Echa Leśne”, rok VIII, nr 1.
- L.Ch. [Chociłowski]**, 1933, *Święto patrona myśliwych w Spale*, „Echa Leśne”, rok X, nr 12, s. 16–19.
- Lochmann K., Lochmann E.**, 2011, *Das Ausländerstudium an der Tharandter Lehr- und Forschungsstätte von 1811 bis 1945*, Forstwissenschaftliche Beiträge Tharandt, Beiheft 11, s. 1–206 + Anhang, s. 1–101.
- Lorkiewicz R.**, 2015, *Informacje z listu do Dyrektora Regionalnej Dyrekcji Lasów Państwowych z dnia 21 czerwca 2015*, Archiwum RDLP Toruń.

- Łukaszewicz Z.**, 1947, *Lasy w podziemiu. Działalność władz centralnych*, [w:] *Sprawozdanie Zarządu Głównego za okres 1945–147, Związek Zawodowy Pracowników Leśnych i Przemysłu Drzewnego RP*, s. 23–34.
- Pachelska H.**, 2001, *Lorkiewicz Teofil*, „Słownik Biograficzny Leśników i Drzewiarzy Polskich”, z. 1, s. 55.
- Panowicz T.**, 2006, *Leśnik konspirator*, „Reporter Gnieźnieński”, nr 9, s. 8.
- Pomeranke L.**, 2010, *Zarys dziejów Dyrekcji Lasów Państwowych w Toruniu w latach 1920–1939*, [w:] *85 lat Dyrekcji Lasów Państwowych w Toruniu. Referaty prezentowane podczas Konferencji popularno-naukowej z okazji 85-lecia Dyrekcji Lasów Państwowych w Toruniu, Dwór Artusa, Toruń, 1 lutego 2010 r.*, Wyd. RDLP Toruń, s.17–22.
- Pomeranke L., Chrzanowski T.**, 2015, *Zarys dziejów Dyrekcji Lasów Państwowych w Toruniu w latach 1920–1939*, „Życie Lasów Kujawsko-Pomorskich”, nr 1/74, s. 9–13.
- Przybylski i Szulczewski**, 1924, *Protokół Walnego Zebrania Oddziału Poznańskiego Zw. Zaw. Leśników w Rzplitej Polskiej, odbytego w dniu 24-go sierpnia 1924 r. w Poznaniu*, „Przegląd Leśniczy”, wrzesień, s. 167–174.
- Przybyszewski K.**, 2010, *Dyrektorzy Dyrekcji Lasów Państwowych w Toruniu w międzywojennym dwudziestoleciu*, [w:] *85 lat Dyrekcji Lasów Państwowych w Toruniu. Referaty prezentowane podczas Konferencji popularno-naukowej z okazji 5-lecia Dyrekcji Lasów Państwowych w Toruniu, Dwór Artusa, Toruń, 1 lutego 2010 r.*, Wyd. RDLP Toruń, s. 23–28.
- Przybyszewski K.**, 2015, *Dyrektor Teofil Lorkiewicz (1885–1944)*, „Życie Lasów Kujawsko-Pomorskich”, nr 1/74, s. 16–18.
- Rozporządzenie Rady Ministrów** z dnia 8 lipca 1932 r. o zniesieniu Dyrekcji Lasów Państwowych w Bydgoszczy (Dz.U. nr 64, poz. 600: 1250).
- Sierotwiński S.**, 1972, *Lorkiewicz Teofil*, [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. 17, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wyd. PAN, s. 561.
- Stankiewicz E.**, 1967, *Przygotowywanie przez leśników polskich podstaw organizacji gospodarki leśnej w Polsce po wojnie*, [w:] *Leśnictwo polskie w okresie drugiej wojny światowej*, Państwowe Wydawnictwo Rolnicze i Leśne, Warszawa, s. 166–169.
- Stankiewicz J.**, 2006, *Lista pasażerów okrętu MS PIŁSUDSKI na wycieczce turystycznej po norweskich fiordach w dniach 19–30 sierpnia 1936 r.* (<http://www.stankiewicz.e.pl/forum>).
- Szcześniak A.L.**, 2000, „Burza”, [w:] *Encyklopedia „Białych Plam”*, t. III, s. 237–241.
- Szymankiewicz Z.**, 1985, *Poznań we wrześniu 1939*, Wydawnictwo Poznańskie, Poznań.
- Williamson D.G.**, 2012, *The Polish Underground 1939–1947. Campaign Chronicles*, Pen & Sword Military an imprint of Pen & Sword Books, Barnsley, South Yorkshire.
- Wykaz stypendyatów** wspieranych od 1-go Stycznia do 31 Grudnia 1904 roku przez Towarzystwo Pomocy Naukowej imienia Karola Marcinkowskiego dla Młodzieży Wielkiego Księstwa Poznańskiego, Poznań, s. 10.
- Wykaz stypendyatów** wspieranych od 1-go Stycznia do 31 Grudnia 1907 przez Towarzystwo Pomocy Naukowej imienia Karola Marcinkowskiego dla Młodzieży Wielkiego Księstwa Poznańskiego, Poznań, s. 7.
- Wykaz stypendyatów** wspieranych od 1-go Stycznia do 31 Grudnia 1908 przez Towarzystwo Pomocy Naukowej imienia Karola Marcinkowskiego dla Młodzieży Wielkiego Księstwa Poznańskiego, Poznań, s. 7.
- Wykaz stypendyatów** wspieranych od 1-go Stycznia do 31 Grudnia 1909 przez Towarzystwo Pomocy Naukowej imienia Karola Marcinkowskiego dla Młodzieży Wielkiego Księstwa Poznańskiego, Poznań, s. 8.
- Wykaz urzędników leśnych**, pracujących w Urzędach i lasach państwowych byłej dzielnicy pruskiej wg stanu na 1 marca 1921, Archiwum Państwowe w Poznaniu, Ministerstwo byłej Dzielnicy Pruskiej w Poznaniu, sygn. 53/295/0/1/615, Leśnictwo: skany 118–127.
- Zachorowska z Gołuchowskich M.**, 2003, *Przypadki rodzinne. Henryk Trąmpczyński i jego potomkowie XIX–XX w.*, Kraków.
- Zachorowska M.**, 2013, *Przez całe życie leśnikiem. Opowieść o Zbigniewie Trąmpczyńskim (1884–1966)*, „Stud. Mater. Ośr. Kult. Leśn.”, 12, s. 181–204.
- Zakrzewski E.**, 1967, *Samopomoc społeczno-gospodarcza leśników*, [w:] *Leśnictwo polskie w okresie drugiej wojny światowej*, Państwowe Wydawnictwo Rolnicze i Leśne, Warszawa, s. 246–249.